

De ambitie van verzoening en slecht helende wonden

Het stond de Zuid-Afrikaanse Waarheids- en Verzoeningscommissie voor ogen om de wonden van de misdaden van het apartheidsregime te helpen helen. Het onthullen van de waarheid, de erkenning en compensatie van het veroorzaakte leed, zou kunnen leiden tot verzoening, en het land een weg naar voren bieden. Dat is deels gelukt. Maar niet alle nabestaanden konden het verleden achter zich laten. Zo beschrijft Henneke Brink, die destijds een indrukwekkende zitting bijwoonde met de moeders van de vermoorde 'Gugulethu Seven'.

DOOR HENNEKE BRINK

De Zuid-Afrikaanse Waarheids- en Verzoeningscommissie

De Truth and Reconciliation Commission (hierna: TRC) werd in mei 1995 opgericht. Het was een resultaat van de onderhandelingen tussen het Afrikaans Nationaal Congres (African National Congress (ANC)) en de Nasionale Party (NP), die in 1994 een einde maakten aan het apartheidsregime. Dit systeem van rassenscheiding was gebaseerd op een idee van dominantie en superioriteit van de witte minderheid. Apartheid resulteerde in Zuid-Afrika in een extreme en zeer gewelddadige onderdrukking van het zwarte en gekleurde deel van de bevolking, en in een bloedige vrijheidsstrijd.

De essentie van het door de ANC en de NP gesloten pact was drieledig: amnestie voor individuele daders, waarheid voor de Zuid-Afrikaanse samenleving, en erkenning en herstel voor de slachtoffers.¹ De TRC zou haar taakstelling uitoefenen zonder oogmerk van wraak, noch van straffeloosheid. Verzoening mocht geen dekmantel worden voor politiek kwaad, maar een strafrechtelijke heksenjacht moest worden voorkomen.² Aartsbisschop Desmond Tutu werd aangesteld als haar voorzitter.

Het werk van de TRC was verdeeld over drie samenwerkende *committee's*. De Human Rights Committee onderzocht mensenrechtenschendingen die waren begaan tijdens het apartheidsre-

gime, van 1960 tot 1994. Dit comité trok als een reizend circus door het land om slachtoffers te bereiken. Zij werden uitgenodigd een verklaring af te leggen over wat hen was overkomen. Er werden publieke hoorzittingen georganiseerd waar een aantal van hen ten overstaan van de TRC hun verhaal kon doen.

Individuele daders van misdaden konden bij de Amnesty Committee een verzoek indienen tot vrijstelling van strafvervolgning. Die mogelijkheid bestond als, kort gezegd, de wandaden waren begaan met een politiek doel voor ogen, mits de dader bereid was volledige verantwoordelijkheid te nemen voor zijn daden en volledige openheid van zaken te geven.

Tot slot was er een Reparations and Rehabilitation Committee om voorstellen te doen voor passende 'herstelmaatregelen'. Die konden gaan om financiële compensatie, maar ook om, bijvoorbeeld, eerherstel. Slachtoffers werd gevraagd af te zien van hun recht om strafrechtelijke stappen te nemen tegen de daders. De rechtspleging moest niet punitief maar restoratief (herstellend) van karakter zijn.

Op 29 oktober 1998 publiceerde de TRC een zeer omvangrijk eindrapport.³ Het werd door vrijwel alle betrokken partijen met woede of onvrede ontvangen vanwege de vermeende onevenwichtige bevindingen.

Henneke Brink

is redactielid van dit tijdschrift.

De Zuid-Afrikaanse Waarheids- en Verzoeningscommissie en de moeders van de Gugulethu Seven

Het is 28 november 1996, lente in Kaapstad. De zittingszaal van de Zuid-Afrikaanse Waarheids- en Verzoeningscommissie, de TRC, puilt uit. Achterin de zaal sta ik tegen de achterwand. Als stagiair op de onderzoeksafdeling van de commissie, met een bureautje twee verdiepingen hoger, kon ik naar binnen glippen. Voorin de zaal, achter een lange tafel met microfoons, zitten negen leden van Kaapse veiligheidspolitie. Zij zijn door de TRC gedagvaard om te getuigen over de omstandigheden rond de liquidatie in 1986, tien jaar daarvoor, van de zogenaamde Gugulethu Seven: een groep van zeven jongemannen uit de *township* Gugulethu. Zij waren vermeend lid van Umkhonto we Siswe, de gewapende tak van de ANC, vrijheidsvechters tegen het apartheidsregime.

De moeders van de vermoorde jongemannen zitten ook in de zaal. Zij zijn naar de hoorzitting gekomen om te horen wat er is gebeurd, die dag waarop zij hun kinderen verloren – en om de laatste beelden van hun zonen te zien. Netjes gekleed met hoedjes en kleurige jurken zitten de vrouwen in de zaal. Wiegend, handen voor hun mond.

De politiemannen vertellen hoe het groepje was geïnfiltreerd, in opdracht van de veiligheidspolitie, door twee *askari's* van de beruchte Vlakplaas-doodseskaders.⁴ De *askari's* trainden de jongemannen en gaven hen wapens. Vervolgens lokten zij hen in een hinderlaag en schoten hen dood.

Op een televisie wordt de film getoond die direct na de moord door de politie is gemaakt. Een voor een komen de zeven gemutileerde lichamen in beeld: doorzeefd met kogels, in een plas bloed op het asfalt, op hun buik in de berm. Er zijn close-ups van gezichten, een raster van kogelgaten onder een kin, een kapotgesloten slaap, een handgranaat naast een lichaam. Bij het zien van die beelden kolkt de woede en het verdriet van de moeders ineens als een vloedgolf naar buiten.

Begrafenis van de Gugulethu Seven. Foto: African News Agency/ANA.

Een van hen staat joelend op, een ander werpt een schoen in de richting van de agenten. Met haar handen in de lucht zakt ze jammerend in elkaar. Ondersteund door hulpverleners wordt ze weggeleid.⁵

Bij het zien van die beelden kolkt de woede en het verdriet van de moeders als een vloedgolf naar buiten

Een jaar later, in november 1997, verschijnen twee voormalige leden van de genoemde Vlakplaas-doodseskaders voor de Amnesty Committee van de TRC: *captain* Riaan Bellingan, en *askari* Thapelo Mbelo.⁶ Zij losten de schoten waarmee de Gugulethu Seven zijn gedood. Om in aanmerking te komen voor vrijstelling van strafvervolging moeten zij volledige openheid van zaken geven.⁷ Maar de verhalen van Bellingan en Mbelo zijn niet met elkaar te rijmen. Bellingan leest met monotone stem een verklaring voor en houdt vol dat het ging om een uit de hand gelopen arrestatie. De mannen hadden de politie beschoten, de moord was zelfverdediging.⁸ Maar Mbelo verklaart hoe hij de opdracht kreeg de jongemannen de hinderlaag in te lokken en hen te executeren – terwijl zij stil stonden met hun handen in de lucht, of op de grond lagen als aangeschoten wild. Hij zegt dat hij geen keus had. Vlakplaas-commando's (zijn collega's) doodden ook hun eigen mensen als dat nodig was om hen de mond te snoeren. *'I was only scared that if I don't do it, if I could have got shot myself also. They could have said I was shot by one of the guerillas.'* Mbelo beschrijft ook hoe zijn baas, Bellingan, iemand uit een busje sleurde en vervolgens twee keer beschoot. Daarna legden zij wapens bij de lichamen en maakten zij de eerder getoonde film, om de actie te documenteren als zelfverdediging.

Ontmoeting met de moeders

Na afloop van zijn amnestiehoorzitting verzoekt Mbelo om een ontmoeting met de moeders. Die stemmen daar aarzelend mee in. De bijeenkomst is gefilmd en terug te vinden op YouTube.⁹ Mbelo zit er nederig bij. Hij zegt: *'I'm ashamed to look you in the face'*, en vraagt om vergeving. *'I want to say to you, as parents of those children who were there that day, I ask you forgiveness from the bottom of my heart. Forgive me, my parents.'* Een moeder vraagt wat hij voelde toen hij de jongens doodschoot, en toen hij de dode lichamen op de politievideo weer zag: *'When you really look at it, my son.'* Mbelo antwoordt: *'Mama, I don't know what to say. We have hurt you.'*

Een van de moeders zegt, met woede en minachting in haar stem: *'I have no forgiveness for you.'* Een stilte volgt, en dan zegt een ander: *'Speaking as Christopher's mother, I forgive you my child. Because you and Christopher are the same age.'*

I forgive you my child. And the reason I say I forgive you is that my child will never wake up again, and it is pointless to hold this wound against you. [...] I want you to go home knowing the mothers are forgiving the evil you have done, and we feel compassion for you. There is no place for throwing stones at you, even though you did those things. [...] Because we want to get rid of this burden we are carrying inside, so that we too can feel at peace. So for my part, I forgive you my child. Yes, I forgive you. Go well my child.'

Because we want to get rid of this burden we are carrying inside, so that we too can feel at peace

Deze vergevende en verzoenende woorden van een van de moeders zijn nadien vaak aangehaald en vergroot. De ontmoeting kreeg een iconische status, als toonbeeld van wat de TRC vermocht.¹⁰ Enerzijds was de zaak exemplarisch voor de

terreur van het apartheidsregime: de betrokkenheid van met de politie samenwerkende doodseskaders, moord die in de doofpot verdween, de lompe manier waarop met de lichamen werd gezeuld, de schaamteloze ontkenning en verdraaiing van feiten. Anderzijds waren er de moeders die hun verhaal konden doen, de vergevende woorden, en vooral: het beeld van de respectvol naar elkaar luisterende en daarna elkaar omarmende slachtofferen en dader.

Amnestie en recht doen

Naast de brede bewondering die de TRC internationaal oogstte, is zij ook ruimhartig bekritiseerd.¹¹ Amnestie zou bijvoorbeeld te lichthartig zijn verleend, ook in situaties waarin daders tegenstrijdige of onvolledige verklaringen hadden afgelegd. En daders die weigerden voor amnestie te opteren kwamen daar vaak zonder repercussies mee weg. Tegelijkertijd ervoeren sommige slachtoffers de druk van de verzoenings-agenda, waarmee hen 'ware gerechtigheid' werd ontnomen. De zaak van de Gugulethu Seven biedt ook een illustratie van deze tekortkomingen.

© 1997 - 2022 Zapiro (All Rights Reserved). Originally published in *Mail & Guardian*, and *Review Journalism* 1997.

Tijdens het apartheidsbewind werd de moord op de Gugulethu Seven al tweemaal strafrechtelijk onderzocht (in 1986 en nogmaals in 1989) maar in die onderzoeken was, met referentie aan het gefabriceerde verhaal van de politie, snel geconcludeerd dat het ging om een gerechtvaardigde doding van terroristen die uit waren op een gewelddadige overval.¹² 'We all lied', verklaarde Mbelo daarover tijdens de hoorzitting in 1997. Er waren ooggetuigen geweest, waaronder een schoolbus vol kinderen, maar die waren door de politie onder druk gezet om hun mond te houden. Twee journalisten die deze ooggetuigen later ondervroegen zijn strafrechtelijk vervolgd wegens het rapporteren van onjuistheden. Ondanks hun tegenstrijdige getuigenissen werd in 2001 amnestie verleend aan Mbelo en Bellingan – onder protest van de Gugulethu-families en tot verbazing van de ANC.¹³ Hoe kon dat, nu hun verklaringen evident niet oprecht waren geweest? Hoe was dat te rijmen met de voorwaarden voor amnestie?

Strafrechtspleging

In het TRC-project was wel degelijk een rol voorzien voor strafvervolgning. In circa driehonderd zaken vond de TRC die weg geïndiceerd. In die zaken werd dus nadrukkelijk geen amnestie verleend, bijvoorbeeld omdat de daders weigerden een behoorlijke verklaring af te leggen, of omdat het misdrijf te wreed en 'buitenproportioneel' was. In bijna al die zaken heeft de National Prosecuting Authority (NPA; het Zuid-Afrikaanse openbaar ministerie) tot op de dag van vandaag geen significante stappen gezet. Er zijn vermoedens dat vervolging heimelijk en welbewust door 'de politiek' wordt belet.¹⁴ Tegelijkertijd wordt het met het verstrijken van de tijd steeds moeilijker om de formele rechtspleging in de TRC-zaken tot een goed eind te brengen, want de daders worden ouder en overlijden.¹⁵

Die uitblijvende rechtspleging ondermijnde – en ondermijnt nog steeds – het hogere doel van verzoening. Zoals wijlen aartsbisschop Desmond Tutu zei: verzoening vraagt vergeving, en voor vergeving is nodig dat de waarheid het daglicht ziet. Tutu: *'True reconciliation is never cheap, for it is based on forgiveness, which is costly. Forgiveness in turn depends on repentance, which has to be based on an acknowledgment of what was done wrong, and therefore on disclosure of the truth. You cannot forgive what you do not know.'*¹⁶ Hij zei ook: *'Reconciliation based on falsehood, on not facing up to reality, is not true reconciliation and will not last.'*¹⁷

For retribution wounds and divides us from one another. Only restoration can heal us and make us whole. And only forgiveness enables us to restore trust and compassion in our relationships. If peace is our goal, there can be no future without forgiveness.

Desmond Tutu¹⁸

Gugulethu Seven Memorial in Kaapstad. Foto: Nkansahreford, CC BY-SA 4.0.

Een wond die niet wil helen

Op 21 maart 2005, Human Rights Day, werd in Gugulethu een monument onthuld voor de zeven vermoorde mannen: een indrukwekkende rij van zeven grote betonnen, platte rechthoekige zuilen, ieder met een uitgehouwen silhouet van een van de slachtoffers. De mannen zijn verbeeld in een strijdvaardige houding: dansend, springend, met een opgeheven vuist. De ochtendzon belicht de silhouetten in de schaduw op de grond.

In 2016 werd de moord op de Gugulethu Seven herdacht. In een nieuwsverslag op de Zuid-Afrikaanse televisie is te zien hoe de moeders bloemen leggen bij het monument. Een verslaggever vertelt dat de Waarheidscommissie aan enkele daders amnestie verleende, maar de families de zaak nog niet achter zich hebben gelaten. Een van de moeders zegt voor de camera: *'I would love for the case to be reopened, if the perpetrators are still alive, because they were not remorseful. I would love for them to be recalled, and asked how they would feel if that was their own child.'*

Bij de herdenking vijf jaar later, in 2021, was er opnieuw onvrede. In een nieuwsuitzending zeggen familieleden dat ze niet waren uitgenodigd bij een evenement ter ere van hun zonen en broers, die in de gemeenschap worden vereerd als helden. Waarom waren zij niet op de hoogte gesteld? En waarom wordt het monument niet beter onderhouden en beschermd? De families zijn bitter. Zij lijken nog niet te ervaren dat hun verlies, en het onrecht dat hen deel viel, behoorlijk is erkend, gerespecteerd en dat daaraan is recht gedaan.

De ambitie van verzoening

Mijn ervaring bij de TRC, die paar maanden aan het eind van 1996, is de reden waarom ik nu mediator ben. In Zuid-Afrika zag ik voor het eerst de potentie van gerechtigheid, als de behoeften van de mensen om wie het gaat daarvoor het uitgangspunt zijn. Niet 'in plaats van' de abstracte regels van de wet, maar binnen de context en bescherming daarvan. De

ambitie van de TRC zie ik nog steeds als zeer bewonderenswaardig, en het theoretisch construct waarop het was gevestigd als waarlijk verlicht en inspirerend. De commissie probeerde recht te doen aan het leed en de misdaden die nog maar zo kort daarvoor de norm waren geweest. Daarmee hielp het de diepe woede in de samenleving enigszins te kanaliseren en wraakgevoelens te sussen. Zonder TRC was wellicht toch een heksenjacht ontketend, uitmondend in een bijtjesdag.

Zonder TRC was wellicht toch een heksenjacht ontketend, uitmondend in een bijtjesdag

Maar de geschiedenis van de TRC en de periode daarna laten ook zien hoe schier onmogelijk de taakstelling was; hoe het misschien ondoenlijk is om alle uiteenlopende behoeften, waaronder die van vergelding, op een rijmende manier te beantwoorden. Mediators weten als geen ander hoe waarheden kunnen contrasteren in een diep geëscaleerd conflict, en hoe moeilijk het is om in zo'n situatie voedingsbodemp te vinden voor vertrouwen in een gezamenlijke, vreedzame toekomst. Men zegt dat tijd alle wonden heelt, maar de Zuid-Afrikaanse geschiedenis – en die van de Gugulethu Seven – toont dat dat niet vanzelfsprekend is. ■

NOTEN

1. Mahmood Mamdani, 'Amnesty or Impunity? A Preliminary Critique of the Report of the Truth and Reconciliation Commission of South Africa (TRC)', *Diacritics* 2002, vol. 32, nr. 3, p. 33.
2. The Promotion of National Unity and Reconciliation Act (Act 34 of 1995), de wet waarmee de TRC in het leven werd geroepen, refereert in de considerans aan 'a need for understanding but not for vengeance, a need for reparation but not for retaliation, a need for ubuntu but not for victimization'.
3. Het rapport is gepubliceerd in vijf delen, is verkrijgbaar op Amazon en gemakkelijk online te vinden en te raadplegen.
4. Askari's waren voormalige ANC-aanhangers die waren overgelopen naar 'de andere kant' – iets wat vaker gebeurde, na marteling en onder zware druk.
5. Beelden van de hoorzitting zijn te vinden op YouTube, zoek op TRC Episode 80, Part 2.
6. De andere betrokken commando's en agenten hebben niet om amnesty verzocht.
7. Ingevolge artikel 20 van de 1995 *Promotion of National Unity and Reconciliation Act* kon amnestie worden verleend als de misdaad een politiek doel diende (zoals gespecificeerd in art. 20 lid 2 en 3) en de verzoeker volledige openheid heeft gegeven omtrent alle relevante feiten.
8. Beelden van de verklaringen zijn te vinden op YouTube, zoek op TRC Episode 75, Part 01.
9. Zoek op YouTube naar *Mothers confront apartheid death squad who killed their sons | Long Night's Journey into Day (2000)*.
10. Bijvoorbeeld in de indrukwekkende documentaire *A Long Night's Journey into Day* (2000) van Deborah Hoffman en Frances Reid. Antropoloog Castillejo-Cuéllar schrijft dat deze film kan worden gezien als *reconciliation propaganda*: A. Castillejo-Cuéllar, 'Knowledge, Experience and South Africa's Scenarios of Forgiveness', *Radical History Review* 2007, nr. 97, p. 14. Zie ook K. Bystrom, 'South Africa, the USA, and the Globalization of Truth and Reconciliation: Itinerant Mourning in Zakes Mda's *Cion*', *Safundi* 2009, vol. 10, nr. 4, p. 397-417.
11. In haar dissertatie *The Truth and Reconciliation Commission: success or failure?* (2008) voor de Universiteit van Pretoria geeft Varushka Jardine een omvattende uiteenzetting van de punten van kritiek. Zie verder, bijvoorbeeld, Audrey R. Chapman, 'Coming to Terms with the Past: Truth, Justice, and/or Reconciliation', in J. Kelsay & S. B. Twiss (eds.), *The Annual of the Society of Christian Ethics* 1999, 1999, vol. 19, p. 235-258; en Mamdani 2002.
12. Castillejo-Cuéllar 2007.
13. De Zuid-Afrikaanse nieuwssite IOL berichtte op 19 februari 2002: 'Amnesty for Gugulethu Seven cops stuns ANC'.
14. Zie bijvoorbeeld Thabo Molokoane, NPA hindered from prosecuting apartheid crimes, www.power987.co.za, 1 juni 2022 en Raeesa Pather, NPA admits to political interference in prosecutorial decisions, mg.co.za, 6 februari 2019.
15. Bijvoorbeeld: in 2018 werd politieagent Joao Rodrigues eindelijk formeel aangeklaagd wegens moord op vrijheidsactivist Ahmed Timol, maar Rodrigues overleed in september 2021, nog voordat de zaak op zitting was behandeld. Op 28 augustus 2022 overleed generaal Johan van der Merwe, politicommissaris onder apartheid, die steeds had geweigerd om om amnestie te verzoeken omdat hij niets zou hebben geweten van misdaden die door de politie waren begaan.
16. In zijn speech bij zijn aanstelling als voorzitter van de Waarheidscommissie op 30 november 1995, te vinden op www.justice.gov.za/trc.
17. Het rapport kan gemakkelijk worden ingezien en deze passage kan worden gevonden op sabcrc.saha.org.za, TRC Final Report, volume 1, chapter 1, subsection 6.
18. D. Tutu, 'Truth and Reconciliation', *Greater Good Magazine*, 1 september 2004, te vinden op greatergood.berkeley.edu.